

ZENON MUSZYŃSKI, LESZEK KOZIOŁ*

Atrakcyjność turystyczna dóbr przyrody w lasach Polski

Słowa kluczowe: sylwaturystyka, funkcje sylwaturystyki, produkt turystyczny, udostępnienie lasów, infrastruktura turystyczna, chłonność i pojemność turystyczna

Streszczenie: Przyroda obszarów leśnych posiada niepowtarzalne i jedyne w swoim rodzaju walory turystyczne, dzięki którym możliwy jest rozwój sylwaturystyki. W artykule przedstawiono koncepcję sylwaturystyki, a w szczególności zdefiniowano jej istotę i funkcje, podano składniki produktu sylwaturystycznego oraz obszary (destynacje) sylwaturystyki i narzędzia ich promocji. Stosunkowo obszernie zaprezentowano również zagadnienie walorów przyrodniczych lasów. Zwrócono przy tym uwagę na wartości niematerialne lasów, a więc charakterystyczne dla tego środowiska osobliwości, które przyciągają do urozmaiconych obszarów leśnych, zwłaszcza ludność zamieszkałą w rejonach miejskich i przemysłowych. Na tle charakterystyki poszczególnych kategorii lasów, ustanawianych z punktu widzenia przede wszystkim ochrony przyrody i zachowania trwałości ich naturalnych, bioróżnorodnych siedlisk dla przyszłych pokoleń, wskazano na potrzebę częściowego ograniczenia wstępu dla ludności. Z naukowego punktu widzenia dynamiczny rozwój turystyki i rekreacji powoduje konieczność ochrony terenów o szczególnie cennych walorach przyrodniczo-krajoznawczych. W celu niedopuszczenia do nadmiernego i szkodliwego dla środowiska wydeptywania lasów ruch turystyczny powinien być regulowany przez Lasy Państwowe poprzez odpowiednie wskaźniki pojemności i chłonności oraz powszechnie udostępniane szlaki i ścieżki, punkty widokowe, pola i polany biwakowe, parkingi itp.

1. Wprowadzenie

Od drugiej połowy XX wieku obserwuje się szybki rozwój turystyki, który trwa nieprzerwanie do chwili obecnej. Pojawiają się nowe jej rodzaje i formy, tradycyjne podlegają natomiast istotnym zmianom i przekształceniom.

* prof. dr hab. Zenon Muszyński – profesor zwyczajny, Katedra Turystyki i Rekreacji, Wydział Zarządzania i Turystyki, Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie, 33-100 Tarnów, ul. Szeroka 9, tel. +48 14 65 65 528, e-mail: zenon.muszynski@mwse.edu.pl; prof. dr hab. Leszek Kozioł – profesor zwyczajny, Katedra Zarządzania, Wydział Zarządzania i Turystyki, Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie, 33-100 Tarnów, ul. Szeroka 9, tel. +48 14 65 65 538, e-mail: leszek.koziol@mwse.edu.pl.

Specyficznym, bardzo atrakcyjnym i na swój sposób unikatowym rodzajem aktywności turystycznej, wyróżnionym ze względu na miejsce docelowe, jest turystyka na obszarach leśnych, którą określa się mianem sylwaturystyki. Uwzględniając inne elementy składowe podróży, sylwaturystyka obejmuje ruch pobytowy i ruch wycieczkowy, jak również inne rodzaje ruchu turystycznego, których miejscem docelowym są obszary leśne.

Sylwaturystyka, jako forma spędzania czasu wolnego, jest rzadko wymieniana w obszernej literaturze z zakresu turystyki. Nie podaje się jej w licznych klasyfikacjach rodzajów turystyki. Stąd formalnie rzecz ujmując nie jest ona znana szerszemu ogółowi czytelników, turystów czy organizatorów turystyki.

Znajomość potencjału turystycznego terenów przyrodniczo cennych jest ważną przesłanką kreowania na ich obszarze atrakcyjnych i konkurencyjnych produktów turystycznych. Ma to silny związek z najnowszymi trendami w turystyce, które wyraźnie wskazują na rosnący popyt na odpoczynek w obszarach naturalnej przyrody, na których znajdują się specyficzne gatunki flory i fauny.

W sposób systematyczny wzrasta także świadomość zdrowotna współczesnego turysty i z całą pewnością będzie to miało wpływ na decyzje podejmowane odnośnie do celu podróży. Bez wątplenia rosnące zainteresowanie obszarami przyrodniczo cennymi, w tym wypoczynkiem na obszarze parków narodowych, wynika zarówno z ich piękna, jak i z faktu, że współczesny turysta szuka okazji do podróży w miejsca o nieskażonym środowisku.

W artykule przyjęto tezę ogólniejszej natury, mianowicie: w sytuacji coraz dłuższego trwania życia człowieka oraz wobec narastania deficytu finansów publicznych i problemu wzrostu gospodarczego, jakość życia zależeć będzie, w wyższym niż dotąd stopniu, od sprawności fizycznej (motorycznej) człowieka w okresie jego życia; istotną, trudną do przecenienia determinantą tej sprawności są aktywne formy spędzania czasu wolnego w obszarach naturalnej przyrody. W szczególności dotyczy to jednej z form uprawiania turystyki, jaką jest sylwaturystyka.

Celem artykułu jest więc zdefiniowanie istoty sylwaturystyki i określenie jej funkcji, podanie składników produktu sylwaturystycznego, charakterystyka wybranych elementów potencjału turystycznego Lasów Państwowych, a także ukazanie w zarysie ich zagospodarowania turystycznego. Najważniejsze jednak to przedstawienie wybranych zasad organizacji turystyki i wypoczynku na obszarach leśnych i zarządzanie tym obszarem. Zrozumienie procesu zarządzania dynamicznie zmieniającą się organizacją, jaką są Lasy Państwowe, wiąże się ze znalezieniem skutecznych sposobów na osiągnięcie stanu równowagi między celami ekonomicznymi, środowiskowymi i społecznymi. Problemy te rozwiązywane są z powodzeniem dzięki uwzględnieniu współczesnej metody zarządzania *corporate sustainability*. Zatem istotnym celem artykułu jest również prezentacja niektórych zasad i narzędzi zrównoważonego rozwoju sylwaturystyki.

Artykuł ma charakter przeglądowy w warstwie teoretycznej oraz koncepcyjny w części opisującej model sylwaturystyki. Wykorzystano w nim metodę analizy rezultatów badań poprzedników, techniki badań marketingowych wraz z elementami *sustainability*.

2. Funkcje sylwaturystyki

Lasy w Polsce zaliczane do odpowiedniej strefy klimatyczno-geograficznej charakteryzują się stosunkowo mniej zniekształconą formacją przyrodniczą, stanowiąc przy tym niezbędny czynnik równowagi ekologicznej.

W czasach nam współczesnych powierzchnia lasów w Polsce nieco przekracza 9,14 mln ha (co odpowiada lesistości ponad 29%) i jest dość zróżnicowana w poszczególnych województwach: od 21,1% w łódzkim do 49% w lubuskim.

W strukturze własnościowej dominują lasy publiczne (81,3%), a pozostałe lasy są w posiadaniu m.in. osób fizycznych (17,6%) oraz gmin (0,9%). Udział lasów prywatnych w ogólnej powierzchni leśnej województw kształtuje się na poziomie 1,5% w województwie lubuskim i 2,1% w zachodniopomorskim, do 43,8% w mazowieckim i 43,7% w małopolskim.

Lasy Państwowe są zagospodarowane według odpowiednich wieloletnich operatów urzędzeniowych, uwzględniających międzynarodowe zalecenia wynikające z podjętego w 1992 roku Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro, jak i deklaracji dotyczących Ochrony Lasów Europejskich uchwalonych w 1990 roku w Strasburgu oraz w 1993 roku w Helsinkach, a także w miarę możliwości technicznych i ekonomicznych realizują wytyczne Protokołu z Kioto z 1997 roku w zakresie dotyczącym roli lasów w procesie kumulacji dwutlenku węgla wydzielanego do atmosfery. Ogólnie daje się zauważyć, że problem zagospodarowywania w Lasach Państwowych jest zgodny z proekologiczną strategią leśną Unii Europejskiej. W dyrektywach unijnych szczególnie podkreśla się konieczność podejmowania działań mających na celu ochronę przyrody, zwłaszcza zagrożonych siedlisk przyrodniczych, zanikających gatunków flory i fauny.

Współczesne przemiany cywilizacyjne w kraju i za granicą, zwłaszcza zmiany demograficzne i środowiskowe, przyczyniają się do stopniowego przekształcenia funkcji lasu: od tradycyjnie gospodarczego wykorzystania na rzecz funkcji społecznych, głównie turystycznych i rekreacyjnych (1). Problematykę tych przekształceń podejmują programy realizowane w ramach Europejskich Programów Współpracy w Dziedzinie Badań Naukowo-Technicznych (European Cooperation in the Field of Scientific and Technical Research) COST, m.in. w projektach *COST Action E12 Urban forests and trees*, *COST Action E33 Forests for recreation and nature tourism* czy *COST Action E39 Forests, trees and human health and wellbeing* (2, s. 180).

Turystyka, a sylwaturystyka w szczególności, spełnia rozmaite funkcje pojmowane jako efekt powiązań turystyki z rzeczywistością, w której funkcjonuje i się rozwija. Najważniejsza, jak się wydaje, jest funkcja wypoczynkowa, która łączy się ze zdrowotną. Jest ona niezbędna dla odnowienia i utrzymania siły fizycznej i psychicznej człowieka, którą traci on w pracy i poza nią. Zazwyczaj idziemy do lasu, aby wypocząć w swoistym, niepowtarzalnym mikroklimacie, w harmonijnie zestawionej barwie drzew, czystym powietrzu nasyconym olejkami eterycznymi zawierającymi fitonocydy, to jest lotne związki wpływające leczniczo w niektórych stanach

chorobowych układu oddechowego, charakteryzujące się właściwościami bakterio-
statycznymi. Przebywamy chętnie w lasach także w celu poprawy osłabionego i po-
garszającego się stanu zdrowia. W zmiennych i zróżnicowanych kształtach drzew do-
strzegamy ogromną i zarazem niedocenioną moc natury. W lesie znajdujemy miejsce
do właściwego relaksu, odprężenia fizycznego i psychicznego oraz do odpoczynku
po ogólnym zmęczeniu i codziennych trudach związanych zwłaszcza z uciążli-
wością pracy, często wykonywanej w dużym napięciu nerwowym oraz w warun-
kach zagrażających zdrowiu, a w skrajnych przypadkach nawet życiu pracowników
(3, s. 274–276). Przykładowo przypomina się, że stres, a zwłaszcza jego stan chro-
niczny, przyczynia się do powstania chorób mięśnia sercowego, a w rezultacie do
zawału serca. Także brak niezbędnego wypoczynku czy nieodpowiednia organizacja
pracy prowadzą do tzw. syndromu wypalenia zawodowego, którego skutki odczuwa
każda gospodarka, powodując liczne absencje w pracy osób z dolegliwościami psy-
chicznymi i zaburzeniami zachowań.

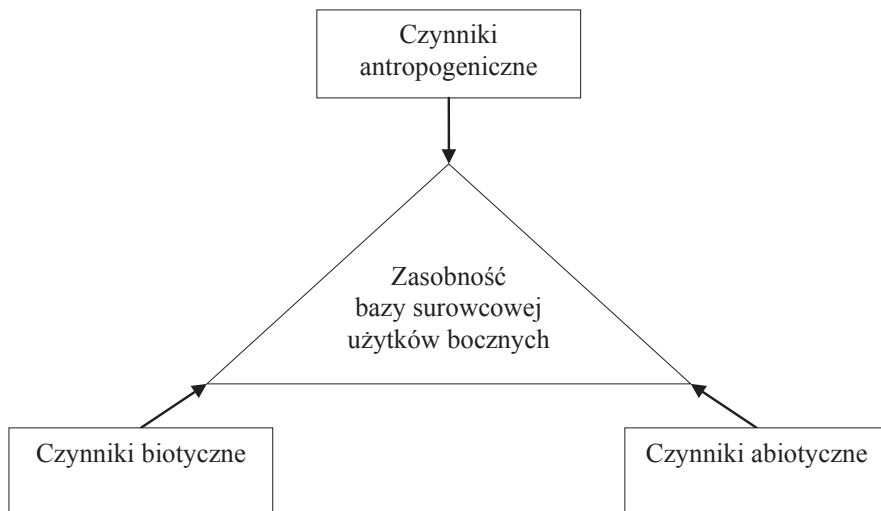
Warto dodać, że sylwaturystyka może przyczynić się do poprawy i zachowania
zdrowia psychicznego poprzez redukcję negatywnych skutków rozwoju cywiliza-
cji, ze zwróceniem uwagi szczególnie na środki masowego przekazu, które oddalają
człowieka od przyrody, harmonii i porządku. Na zdrowie zły wpływ mają instytu-
cje publiczne, których funkcjonowanie sprawia, że człowiek czuje się zagubiony,
anonimowy, bezradny. Podobnie oddziałuje współczesne państwo, które ingeruje
w sprawę jednostki, ograniczając zindywidualizowany sposób życia człowieka. Kon-
centracja ludzi w przestrzeni oraz ograniczoność tej przestrzeni zagrażają zdrowiu
psychicznemu. W zakończeniu krótkiej prezentacji wspomnianej funkcji sylwatu-
rystyki warto podkreślić, że jest ona sama w sobie źródłem radości i przyjemności,
zacieśnia kontakt z naturą, stymuluje poczucie wewnętrznej kontroli i wpływu na
własne życie.

Funkcja wychowawcza sylwaturystyki sprowadza się w swej istocie głównie do
poznawania świata i służy rozwojowi społecznemu człowieka, w szczególności za-
chęca do przyswojenia wartości moralnych i zachowań społecznych. Obejmując
w swym zakresie funkcję kształceniową, sprzyja uczeniu się, a dokładniej mówiąc –
samokształceniu. Interesującym i efektywnym narzędziem realizacji funkcji wycho-
wawczej są należycie zorganizowane wycieczki lub obozy.

Na terenach administrowanych przez Lasy Państwowe znajdowało się w 2010 roku:
66 ośrodków edukacji, 301 izb leśnych, 545 wiat i zielonych klas, w których realizuje
się tzw. zielone lekcje, 1013 ścieżek dydaktycznych, 106 parków i ogrodów dendrolo-
gicznych oraz 1840 punktów edukacyjnych i 2676 innych obiektów (4, s. 31). Z roku
na rok zwiększa się również liczba osób i szkolnych grup zorganizowanych odwiedza-
jących leśne obiekty edukacyjne. W 2010 roku w różnych imprezach edukacyjnych or-
ganizowanych przez leśników uczestniczyło ponad 1,8 mln osób (4, s. 31).

Podstawę rozwoju sylwaturystyki stanowi atrakcyjne środowisko naturalne, dla-
tego walory przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe są dla turystyki najcenniejsze.
Zatem funkcja kształtowania świadomości ekologicznej należy do najważniejszych.

Zagrożenie środowiska leśnego przez ujemne oddziaływanie m.in. czynników antropogenicznych jest oceniane jako najwyższe w Europie. Czynniki antropogeniczne, związane przede wszystkim z bezpośrednim względnie pośrednim działaniem człowieka, przyczyniają się w wielu przypadkach do zmian zachodzących w naturalnym środowisku runa leśnego (zob. rysunek 1).

Rysunek 1. Wpływ różnych czynników na zasobność leśnej bazy surowcowej użytków bocznych, np. jagodzisk, grzybowisk itp.

(Figure 1. The impact of various factors on the abundance of non-wood forest land resource base, such as the occurrence of blueberries, mushrooms, etc.)

Źródło: (3, s. 275).

Do czynników biotycznych należy zaliczyć również wpływ człowieka, niejednokrotnie wydeptującego roślinność runa leśnego i glebę, a zwłaszcza dokonującego szkodliwego zbioru owoców dna lasu, w sposób niezgodny z ochroną środowiska, co przyczynia się do jego dewastacji.

Czynniki abiotyczne, pochodzące od przyrody nieożywionej, są często następstwem niewłaściwej gospodarki człowieka poprzez zanieczyszczanie powietrza, gleby, a także wody, co wpływa na zmianę w naturalnej fitocenozie, bioróżnorodności środowiska runa leśnego.

Posiadanie ogólnej wiedzy z zakresu ochrony przyrody może okazać się niewystarczające w odniesieniu do sylwaturystyki. Ważna jest w tym przypadku także odpowiednia wiedza fachowa, np. znajomość tzw. chłonności i pojemności turystycznej lasów, odporności poszczególnych ekosystemów na użytkowanie turystyczne, problemu tzw. efektu zatłoczenia w lasach i inne.

Z kolei funkcja ekonomiczna ukazuje znaczenie turystyki w rozwoju kraju, podmiotów gospodarczych i rozwoju człowieka jako turysty i pracownika. Turystyka,

a sylwaturystyka w szczególności, stwarza podaż produktów turystycznych na obszarach leśnych; określając atrakcyjne ceny tych produktów, kreuje i rozwija popyt turystyczny, m.in. poprzez przekształcanie się funkcji lasu w kierunku rekreacji. Turystyka zdrowotna i wypoczynkowa przyczynia się do doskonalenia potencjału pracy w szerszym zakresie, wpływając na rozwój kapitału ludzkiego, co silnie oddziałuje również na wydajność pracy.

Scharakteryzowane pokrótce ważniejsze funkcje sylwaturystyki, istotne zarówno ze społecznego, jak i ekonomicznego punktu widzenia, stanowią mocną podstawę rozwoju tego rodzaju turystyki w przyszłości. Rośnie bowiem segment rynku turystycznego, w którym dominującym motywem turystycznym jest aktywny wypoczynek w bliskiej łączności z przyrodą, z dala od skupisk ludzkich i licznych instytucji, głównie w celach zdrowotnych, regenerujących siły człowieka i dostarczających przyjemności.

3. Produkt turystyczny

Produkt turystyczny oparty na możliwościach spędzania czasu na terenach leśnych i bezpośrednio z nim związane specyficzne dobro turystyczne oferowane przez podmioty turystyczne nazywamy produktem sylwaturystycznym. Produkt ten obejmuje wszelkie atrakcje turystyczne występujące na danym obszarze, zawiera więc ofertę dóbr przyrody kultury terenów leśnych, tj. drzewostany, właściwości zdrowotne drzewostanów, owoce runa leśnego, osobliwości flory i fauny, elementy wzbogacające krajobraz leśny, a nawet formy ochrony przyrody. W skład produktu sylwaturystycznego wchodzi również dobra i usługi umożliwiające korzystanie z wymienionych atrakcji turystycznych, a więc usługi infrastruktury turystycznej i zagospodarowania terenu.

W sensie psychologicznym produkt sylwaturystyczny można też pojmować jako ideę, wyobrażenie o sposobie spędzania czasu w miejscu recepcji (produkt oczekiwany) lub utożsamiać go z doświadczeniem turysty (5, s. 573).

Przyjmując podejście strukturalne w sensie marketingowym, produkt sylwaturystyczny określa się jako ofertę dostarczaną na rynek przez przedsiębiorstwo turystyczne, miejscowość lub region. Podmioty te mogą komponować produkt sylwaturystyczny z różnych oferowanych przez siebie (i innych) dóbr i usług. Ten sam podmiot może tworzyć wiele produktów sylwaturystycznych, dostosowując je do różnych grup odbiorców. Całkowity produkt sylwaturystyczny składa się z kilku głównych elementów. Niektóre z nich są specyficznymi produktami turystycznymi samoistnymi lub elementami całkowitego produktu sylwaturystycznego. Najczęściej są to:

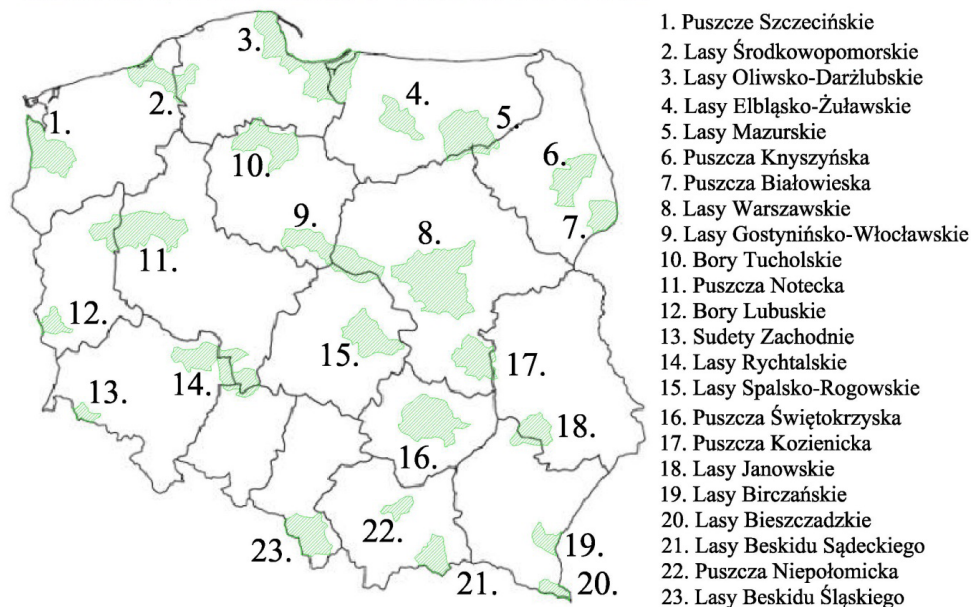
- walory turystyczne obszaru leśnego,
- infrastruktura turystyczna obszaru,
- dostępność komunikacyjna,
- promocja i reklama produktu,
- zasady organizacji i monitoringu.

Wśród licznych zasad organizacyjnych można wyróżnić trzy grupy działań: działania restrykcyjne (np. nakazy i ograniczenia), działania miękkie (wskazania, perswazje) oraz działania poprzez udogodnienia (promocja ekologicznych zachowań, współpraca i integracja turystów z mieszkańcami). Ograniczanie działań restrykcyjnych i zwiększanie działań miękkich i udogodnień przyczyniają się do zmniejszenia liczby konfliktów i zagrożeń, podnosząc tym samym atrakcyjność turystyczną miejsca docelowego, tj. obszaru leśnego.

4. Charakterystyka wybranych obszarów chronionych

Leśne Kompleksy Promocyjne (LKP) to obszarowo duże, zazwyczaj zwarte kompleksy leśne, administrowane przez jedno lub kilka nadleśnictw. Powoływane są przez odpowiednie zarządzenie Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych. Stanowią obszary o szczególnym znaczeniu społecznym, ekologicznym, edukacyjnym, kulturowym, historycznym i naukowym (rysunek 2).

LEŚNE KOMPLEKSY PROMOCYJNE

Rysunek 2. Rozmieszczenie Leśnych Kompleksów Promocyjnych
(Figure 2. Distribution of Promotional Forest Complexes)

W Polsce dotychczas powołano 25 leśnych kompleksów promocyjnych o łącznej powierzchni 1 222 537 ha. Należy zauważyć, że powierzchnia poszczególnych LKP jest dość silnie zróżnicowana i kształtuje się od 11 000 ha (LKP Puszczy Niepołomickiej) do 137 273 ha (LKP Puszczy Noteckiej).

Poszczególne LKP charakteryzują się m.in. zmiennymi warunkami siedliskowymi, bioróżnorodnością gatunków lasotwórczych, a także pełnionymi funkcjami.

LKP zazwyczaj obejmuje wydzielony obszar województwa, charakteryzujący się m.in. naturalnymi odnowieniami drzew gatunków lasotwórczych, zróżnicowanym ukształtowaniem geologicznym terenu, co wpływa na urozmaicenie i bioróżnorodność gatunkową.

Na terenie LKP tworzone są m.in. parki narodowe, krajobrazowe i kulturowe, obszary chronionego krajobrazu, rezerваты przyrody, pojedyncze lub grupowe pomniki narodowe przyrody ożywionej i nieożywionej etc.

Celem LKP jest m.in. aktywizacja działań wszechstronnego rozpoznania określonych warunków środowiska przyrodniczego oraz doskonalenie metod zrównoważonej i wielofunkcyjnej gospodarki leśnej gwarantującej trwały rozwój przede wszystkim naturalnych walorów lasów. Do priorytetowych zadań LKP zalicza się również popularyzację wiedzy o ochronie przyrody i działalności gospodarczej podejmowanej według zasad proekologicznych. Wykonywane są prace mające na celu zachowanie równowagi ekologicznej, stwarzając korzystne warunki dla trwałości i bioróżnorodności organizmów żywych, a także przyrody nieożywionej. Na ich terenie realizowane są liczne i kompleksowe badania według pryncypalnej idei związanej z optymalizacją rozwoju gospodarki leśnej w określonych środowiskach, zwłaszcza w zakresie zachowania ich trwałości i bioróżnorodności. Wykonywane są ponadto badania związane z przydatnością i możliwością wykorzystania i wdrażania nowych technologii, organizacji pracy i maszyn, również z punktu widzenia założeń ergonomii oraz bezpieczeństwa i higieny pracy. Są to obszary o szczególnym znaczeniu naukowym i badawczym. Ich wyniki pozwolą na doskonalenie metod podejmowanej w lasach działalności gospodarczej, opierającej się przede wszystkim na założeniach ekologicznych.

W LKP, obok działalności naukowej, realizowana jest równocześnie popularyzacja wiedzy oświatowej i wychowawczej (w wielu przypadkach wiedza ta jest przekazywana w barwnej gwarze myśliwskiej), dostarczając m.in. turystom głębokich i interesujących przeżyć.

Lasy LKP stanowią atrakcyjny, niepowtarzalny element obrazujący zróżnicowany a zarazem urozmaicony krajobraz, określony specyfiką regionu ze względu na swą bogatą florę i faunę, chętnie odwiedzany i podziwiany przez turystów oraz rekreantów.

We wszystkich jednostkach organizacyjnych kładzie się szczególny nacisk na edukację ekologiczną poprzez odpowiednie wystawy, konkursy, prelekcje i wykłady w izbach leśnych, czy też interesujące tablice umieszczane na przystankach szlaków lub ścieżek turystyczno-rekreacyjnych.

Przez te tereny są zazwyczaj prowadzone liczne szlaki i ścieżki turystyczne wykorzystywane przez miłośników pieszych, rowerowych czy też konnych wędrówek indywidualnych oraz grupowych.

W Polsce na mocy rozporządzenia Rady Ministrów do 2012 roku powołano 23 **parki narodowe** o łącznej powierzchni 314 570 ha, przy czym 22,5% tego obszaru zostało zaliczone do tzw. strefy ochrony ścisłej, w której niedopuszczalne jest działanie, a także jakikolwiek wpływ na miejscowe ekosystemy.

Przy powołaniu parku narodowego Rada Ministrów określa nazwę parku, obszary wchodzące w jego skład i obszary tworzące otulinę parku oraz ograniczenia i zakazy przewidziane w Ustawie o ochronie przyrody.

Pod pojęciem parku narodowego rozumiemy obszar chroniony, wyróżniający się szczególnymi wartościami naukowymi, przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i wychowawczymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega całość przyrody oraz swoiste cechy krajobrazu. Nadzrędnym celem parku narodowego jest poznanie i zachowanie całości systemów przyrodniczych danego obszaru wraz z warunkami ich funkcjonowania oraz odtwarzanie zniekształconych ogniw rodzimej przyrody (6, s. 331).

Należy zauważyć, że Białowiecki Park Narodowy w 1977 roku został przez UNESCO uznany za Światowy Rezerwat Biosfery, a w 1979 roku jako jedyny w Polsce został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO.

Określony teren parku narodowego, po uzyskaniu odpowiedniego zezwolenia przez dyrektora parku, może być udostępniony na potrzeby turystyki i rekreacji.

Rezerwaty przyrody są powoływane na mocy zarządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska. W Polsce do 2012 roku zostało utworzonych 1469 rezerwatów przyrody o łącznej powierzchni 164 469 ha. Największa liczba rezerwatów przyrody została ustanowiona w województwie mazowieckim (181), a najmniej jest ich w województwie opolskim (tylko 35).

Rezerwat przyrody to obszar obejmujący zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym ekosystemy określonych gatunków roślin i zwierząt. Przedmiotem ochrony w rezerwacie mogą być również elementy przyrody nieożywionej, mające istotną wartość ze względów naukowych, przyrodniczych, kulturowych bądź krajobrazowych (6, s. 410).

W rezerwatach, na obszarach ścisłej ochrony przyrody, nie mogą być podejmowane żadne działania ingerujące w ich naturalne środowisko. Natomiast w ich tzw. części krajobrazowej może być podejmowana np. gospodarka leśna, ale również uwzględniająca założenia ochrony przyrody w rezerwacie.

Główny obiekt rezerwatu można zwiedzać tylko z uprawnionym przewodnikiem, w grupach do 25 osób, każdorazowo na podstawie odpowiedniego zezwolenia udzielanego przez dyrektora parku.

Najcenniejsze obszary leśne, na terenie których możliwe jest prowadzenie działalności gospodarczej, objęte są odpowiednią ochroną w 121 **parkach krajobrazowych** o łącznej powierzchni 2 607 728 ha.

Parki krajobrazowe są ustanawiane na mocy uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej. Parki krajobrazowe to obszary chronione ze względu na odpowiednio cenne wartości przyrodnicze, estetyczno-krajoznawcze, historyczne i kulturowe.

Pryncypialnym ich celem jest zachowanie, popularyzacja i upowszechnianie wyżej wymienionych wartości w warunkach racjonalnego gospodarowania. Na ich obrzeżach może być utworzona otulina zabezpieczająca je przed negatywnym oddziaływaniem szkodliwych czynników tzw. zewnętrznych.

Obszary chronionego krajobrazu to przestrzenie wydzielone jednostki objęte ochroną ze względu na wyróżniające się krajobrazowo tereny o zróżnicowanych typach ekosystemów.

Do roku 2012 zostało powołanych 386 obszarów chronionego krajobrazu o łącznej powierzchni 7 078 116 ha.

Sposób zagospodarowania obszaru chronionego krajobrazu winien zapewnić stan równowagi ekologicznej systemów przyrodniczych w danym środowisku.

Dla zapewnienia trwałości ekosystemów właściwych dla danego obszaru chronionego krajobrazu oraz zwiększenia jego ochrony wprowadza się odpowiednie zakazy, np. wykonywania prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu, dokonywania zmian stosunków wodnych, likwidowania naturalnych zbiorników wodnych etc.

W krajach Unii Europejskiej została utworzona sieć **Natura 2000**, której celem jest powstrzymanie wymierania określonych roślin i zwierząt oraz ochrona różnorodności biologicznej na terenie Europy, według ujednoczonego, wspólnego systemu (sieci).

Podstawę prawną w działalności sieci Natura 2000 stanowią dwie dyrektywy UE:

- obszarów ochrony dziko występujących ptaków (Dyrektywa Ptasia),
- obszarów chroniących siedliska przyrodnicze i gatunki roślin oraz zwierząt (Dyrektywa Siedliskowa).

Do końca 2011 roku w Lasach Państwowych obszary zaliczane do sieci Natura 2000 stanowiły aż 40% ich ogólnej powierzchni. 124 obszary tzw. ptasie (OSO) zajmują powierzchnię 2207 tys. ha (tj. 31,2% gruntów LP), a 662 obszary chroniące siedliska (OZW) znajdują się na powierzchni 1623 tys. ha (tj. 22,9% gruntów LP) (4, s. 39–40).

Pomniki przyrody tworzy i likwiduje Rada Gminy Miasta uchwałą po uzgodnieniu z Regionalną Dyрекcją Ochrony Środowiska.

W Polsce ochroną objętych jest 36 318 pomników przyrody, tj. pojedynczych tworów przyrody ożywionej i nieożywionej (lub ich skupienie) o szczególnej wartości naukowej, kulturowej, historycznej, pamiątkowej i krajobrazowej. Wyróżniają się one indywidualnymi cechami wśród innych tworów.

Przykładowo nadmienia się, że jedną z atrakcji przyrodniczych związanych z pomnikami przyrody jest ponadsześćsetletni dąb szypułkowy „Bartek” rosnący na terenie nadleśnictwa Zagnańsk.

Oprócz licznych pomników przyrody na obszarach leśnych naszego kraju znajduje się wiele cennych zabytków architektury (w tym także drewnianej) świeckiej i sakralnej w postaci kościołów, cerkwi, przydrożnych kapliczek, krzyży, obiektów zamkowych, miejsc upamiętniających ważne wydarzenia historyczne, grobów powstańców i partyzantów oraz ofiar masowych egzekucji Polaków w czasie II wojny światowej.

Do pomników przyrody zaliczane są w szczególności sędziwe i okazałe rozmiarów drzewa i krzewy gatunków rodzimych i obcych, a także źródła, wodospady, skałki, jary, głazy narzutowe, jaskinie etc.

Cennym elementem wśród leśnych obszarów, chętnie odwiedzanych przez turystów i rekreantów, są interesujące kształty pojedynczych i grupowych skałek o legendarnych nazwach, jak np. „Maczuga Herkulesa”, „Iglica”, „Czarownica”, „Diabelski Kamień”, „Grzyby Skalne”, „Skamieniałe Miasto”, „Kamienne Kręgi”, „Wieprzek” itp.

5. Zapobieganie degradacji środowiska

Środowisko leśne, jako teren najbardziej naturalny nie tylko z punktu widzenia przyrodniczego, zazwyczaj charakteryzujący się czystym powietrzem atmosferycznym, predestynowany dla potrzeb turystyki, rekreacji i wypoczynku, jest w coraz szerszym zakresie przedmiotem zainteresowania społecznego, zwłaszcza mieszkańców aglomeracji miejsko-przemysłowych.

Wzrastający udział ludności miejskiej w Polsce (od 34% w 1946 do ponad 60% w 2012 roku), a także większy udział ustawowego czasu wolnego od pracy powodują konieczność organizowania różnych form wypoczynku poza miejsce zamieszkania i pracy, najbardziej zaś przydatnym do tego celu jest las oraz jego najbliższe otoczenie.

Udostępnienie środowiska leśnego dla turystów i rekreantów powinno się ustalać na podstawie odpowiednich wskaźników tzw. chłonności i pojemności turystycznej. Trzeba przy tym pamiętać, że chłonność turystyczna jest pojęciem odnoszącym się do środowiska naturalnego i należy przez nie rozumieć maksymalną liczbę turystów, która może swobodnie penetrować dany obszar bez obawy powstania w nim ujemnych zmian ekologicznych (7, s. 11–17).

Dla ustalenia chłonności naturalnej danego obszaru można wykorzystać następujący wzór:

$$N_t = P \cdot K \cdot O$$

gdzie:

N_t – chłonność naturalna terenu; P – powierzchnia terenu; K – okres karencji (dla siedmiu dni $K = 1$); O – obciążenie graniczne liczone według wzoru:

$$O = 5 \cdot \frac{W \cdot S}{N}$$

gdzie:

O – obciążenie graniczne [liczba osób/ha/tydzień]; W – średnia wrażliwość runa danej fitocenozy na mechaniczne niszczenie. Wartość W określa się na podstawie badań eksperymentalnych; S – współczynnik spoistości gruntu; N – współczynnik nachylenia stoku (dla nachylenia nie mniejszego niż 10° $N = 1$); 5 – współczynnik wymierności, tj. 0,2 ha.

Z powyższych wzorów wynika, że chłonność turystyczna obszarów leśnych jest uzależniona od odporności poszczególnych ekosystemów na użytkowanie turystyczne i zależność ta jest wprost proporcjonalna, tzn., że im wyższa odporność, tym wyższa chłonność turystyczna.

Na obszarach leśnych szczególnie chronionych, a dopuszczanych do ruchu turystycznego, przydatne może być określenie faktycznej ilości odwiedzających dany teren w celu przyszłego określenia reglamentacji dostępu i przeciwdziałania negatywnym zjawiskom wynikającym z antropopresji. Jest to istotne, ponieważ duży ruch turystyczny nie pozostaje bez negatywnego wpływu na cenne przyrodniczo tereny (8). Można to wykonać za pomocą urządzenia o nazwie „eco-counter”. Jest to czujnik rejestrujący ludzi przechodzących szlakiem turystycznym, zbierający dane na temat nie tylko liczby osób, ale także kierunku ich marszu oraz rozkładu czasowego natężenia ruchu.

Pojemność turystyczna natomiast odnosi się do infrastruktury turystycznej (baza noclegowa, gastronomiczna itp.) wykorzystywanej na danym obszarze przez turystów i rekreantów. Oznacza maksymalną liczbę turystów, jaka może w tym samym czasie korzystać z wyżej wymienionej infrastruktury, nie powodując obniżenia jakości i zakresu usług oraz produktów turystycznych i nie zakłócając życia społeczno-ekonomicznego w danym regionie (7, s. 11–17).

Przy określaniu optymalnych dla danych obszarów leśnych wskaźników pojemności i chłonności należy brać pod uwagę zarówno specyficzne ich cechy, jak również możliwości utraty atrakcyjnych oraz istotnych walorów turystycznych i przyrodniczych.

Lasy stanowią wyjątkowo atrakcyjny składnik środowiska przyrodniczego dla rozwoju m.in. turystyki i rekreacji. W związku z tym w LP wprowadza się coraz nowsze, bardziej dostosowane do potrzeb i wymagań turystów obiekty infrastruktury.

Należy przypomnieć, że rok 2011 został przez Organizację Narodów Zjednoczonych ustanowiony Międzynarodowym Rokiem Lasów. W Polsce w różnych imprezach zorganizowanych z tej okazji przez Lasy Państwowe (główny organizator) uczestniczyło ponad 2 mln osób, w tym w Leśnych Kompleksach Promocyjnych wzięło udział 753 tys. osób, czyli o około 10% więcej niż w roku poprzednim.

W nawiązaniu do potrzeb osób zwiedzających obiekty LP proponuje się wprowadzenie następujących innowacyjnych usprawnień, zastępujących dotychczasowy

system objaśniania konkretnych obiektów na leśnych ścieżkach edukacyjnych przez odpowiedniego przewodnika (nie zawsze dostępnego dla turysty lub grupy osób zwiedzających):

- zbudowanie spójnego systemu oznakowania i rozbudowy infrastruktury turystycznej;
- wprowadzenie na poszczególnych tablicach informacyjnych odpowiednich kodów QR (fotokodów), które umożliwiłyby udostępnienie wiadomości, plików dźwiękowych i ilustracyjnych poszerzających wiadomości znajdujące się m.in. na tablicach ustawianych na poszczególnych stacjach (przystankach) szlaków sylwaturystycznych;
- umożliwienie wypożyczenia audioprzewodników zawierających nagrane informacje dotyczące poszczególnych obiektów znajdujących się na szlaku turystycznym.

6. Promocja sylwaturystyki

Stosownie do Ustawy o lasach z roku 1991, według art. 13 ich właściciele są zobowiązani do trwałego utrzymania lasów i zapewnienia ciągłości ich użytkowania.

Lasy stanowiące własność Skarbu Państwa (SP) są udostępniane ludności z wyjątkiem stałego zakazu wstępu na teren dotyczący:

a) Ochrony środowiska:

- upraw leśnych do 4 m wysokości,
- obiektów doświadczalnych i drzewostanów nasiennych,
- ostoi zwierząt,
- źródeł rzek i potoków,
- obszarów zagrożonych erozją.

b) Zagrożenia zdrowia, a nawet życia osób:

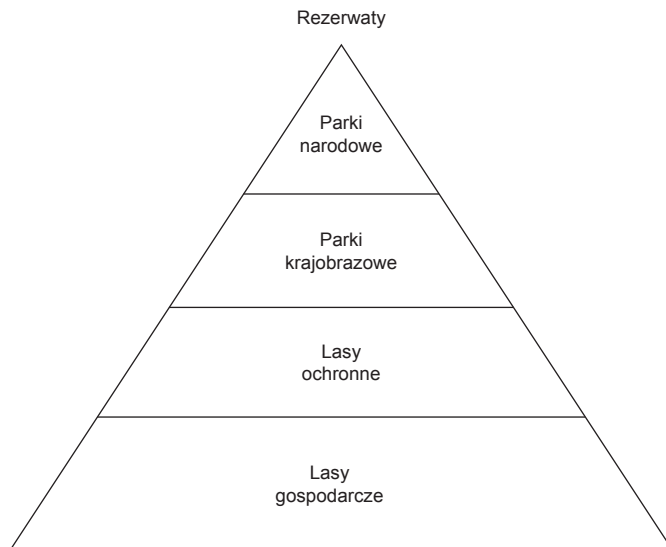
- na teren, gdzie wykonywane są prace zrębowe,
- na teren drzewostanów dotkniętych klęską żywiołów, np. wiatrołomy, wiatrowały itp.

W lasach SP dopuszcza się zbiór płodów runa leśnego:

- na potrzeby własne,
- dla celów przemysłowych, po uprzednim uzyskaniu odpowiedniego zezwolenia i podpisaniu umowy z nadleśnictwem, jeżeli taki zbiór nie będzie zagrażał środowisku leśnemu.

W przypadku dostrzegalnej sprzeczności z założeniami proekologicznymi, a zwłaszcza kierując się troską o zachowanie właściwej bioróżnorodności lasu, nadleśniczy jest uprawniony do wydania zakazu pobierania z lasu tzw. użytków nie-drzewnych (9, s. 103).

W zakresie promocji ekoturystyki i rekreacji wprowadza się określone ograniczenia ich powszechnego udostępnienia (rysunek 3).

Rysunek 3. Piramida leśnych obszarów udostępnianych na potrzeby turystyki i rekreacji
(Figure 3. The pyramid of forest areas available for tourism and recreation purposes)

Źródło: opracował Z. Muszyński.

Piramida udostępniania lasów przede wszystkim dla ruchu turystycznego i rekreacyjnego ukazuje zwiększające się ograniczenia dotyczące wstępu na tereny leśne o coraz większym znaczeniu ochrony środowiska leśnego, zwłaszcza z punktu widzenia naukowego, dydaktycznego zachowania trwałości i bioróżnorodności zaniżających ekosystemów w lasach. Obejmuje ona: lasy gospodarcze, gdzie zakazy wstępu są ograniczone raczej tylko do ustaleń ustawowych; lasy ochronne, parki krajobrazowe i narodowe charakteryzujące się coraz większym ograniczeniem wstępu na obszary leśne; rezerваты tzw. ścisłe, gdzie wstęp jest umożliwiany tylko za każdorazowym zezwoleniem przez władze upoważnione do wydawania takich zezwoleń.

Najmniejsze ograniczenia występują w lasach gospodarczych, które są szczegółowo wykazane w odpowiedniej Ustawie o lasach. W kolejnych kategoriach lasów, np. w lasach ochronnych, poszerzane są zakazy wstępu na obszary leśne, które zostały opisane w rozdziale czwartym. Dalsze ograniczenia wstępu na tereny leśne dotyczące lasów krajobrazowych są związane z koniecznością trwałego zachowania ekosystemu.

Poprzez kolejne kategorie lasów dochodzimy do rezerwatów, zwłaszcza o charakterze ścisłym, gdzie wejście na ich teren jest dopuszczalne jedynie za indywidualnym wyrażeniem zgody przez odpowiedniego dyrektora. Udzielanie zezwoleń wstępu na teren rezerwatu ścisłego odbywa się bez problemów szczególnie w przypadku osób w towarzystwie przewodnika, pragnących pogłębić swoją wiedzę na temat czynników i przesłanek, dla których zostały powołane rezerваты przyrody zarówno żywej, jak i nieożywionej.

7. Wnioski

Na podstawie analizy atrakcyjności turystycznej dóbr przyrody i kultury w lasach Polski, jak również funkcji sylwaturystyki oraz struktury produktu sylwaturystycznego można sformułować następujące wnioski:

1. Lasy Państwowe ze względu na dużą powierzchnię i bogatą bioróżnorodność walorów przyrodniczych stanowią niezwykle dogodny środowisko do uprawiania turystyki i rekreacji, dokładniej – sylwaturystyki.
2. Funkcje sylwaturystyki, ważne ze społecznego i ekonomicznego punktu widzenia, stanowią mocną podstawę rozwoju tego rodzaju turystyki w przyszłości.
3. Podmioty rynku turystycznego (przedsiębiorstwo, miejscowość, region itp.) mogą komponować wiele produktów turystycznych dla różnych grup odbiorców.
4. Dynamiczny rozwój sylwaturystyki, zwłaszcza w pobliżu ośrodków miejsko-przemysłowych, powoduje, że lasy, powszechnie udostępnione z mocy ustawy, powinny być do takiej funkcji odpowiednio przygotowane.
5. Rozwój masowej turystyki i rekreacji w lasach udostępnionych dla tej działalności nie powinien zagrażać pryncypialnym zadaniom Lasów Państwowych, które jednoznacznie prowadzą gospodarkę w kierunku zachowania trwałości i bioróżnorodności odpowiednich ekosystemów.
6. Zagospodarowanie turystyczne lasów powinno uwzględnić charakterystyczną dla tej działalności specyfikę.
7. Przy waloryzacji ustalającej możliwości obecnego i dalszego wykorzystywania obszarów leśnych na potrzeby sylwaturystyki powinno się uwzględnić zarówno wskaźniki dopuszczalnej chłonności, jak i pojemności turystyczno-rekreacyjnej lasu.
8. Turyści i rekreanci przebywający w ośrodkach leśnych nie powinni stanowić zagrożenia dla środowiska leśnego.
9. Specyfika atrakcyjnych produktów turystyki leśnej, uwzględniająca m.in. psychofizyczne preferencje zróżnicowanych potrzeb i wymagań ludności, stanowi szczególnie istotną motywację do organizowania ruchu turystycznego w lasach.
10. Lasy Państwowe, myśląc o turystach, a także doceniając ich rolę oraz pozaprodukcyjne znaczenie, poprzez nadzór i odpowiednią infrastrukturę powinny dążyć do możliwie najbardziej dogodnego dla ludności ich udostępnienia, zabezpieczając je z punktu widzenia zachowania zarówno ich trwałości dla przyszłych pokoleń, jak i bioróżnorodności oraz ochrony środowiska.

W świetle podanych rezultatów badań, przytoczonych uwag i sugestii można stwierdzić, że promocja aktywnych form wypoczynku w łączności z naturą jako nowego stylu życia jest ważnym i aktualnym zadaniem władzy publicznej, różnych organizacji, a turystyki i rekreacji w szczególności.

Bibliografia

1. Bell S., Tyrväinen L., Sievänen T., Pröbstl U., Simpson M., *Outdoor Recreation and Nature Tourism: A European Perspective* [online, dostęp: 15.03.2013], „Living Reviews in Landscape Research” 2007, no. 1. Dostępny w Internecie: <http://www.livingreviews.org/lrir-2007-2>.
2. Cieszewska A., *Zasady organizacji turystyki i wypoczynku na obszarach leśnych w krajach Unii Europejskiej*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2008, z. 3(19).
3. Muszyński Z., Muszyński J., *Zbiór owoców i grzybów a ochrona środowiska leśnego*. W: Pieńkos K. (red.), *Problemy zrównoważonego rozwoju turystyki, rekreacji i sportu w lasach*, AWF, Warszawa 2004. ISBN 83-89630-70-2.
4. *Raport o stanie lasów 2010*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa 2011.
5. Middleton V.T.C., *Tourism Product*. W: Witt S.F., Moutinho L. (red.), *Tourism Marketing and Management Handbook*, Prentice Hall, London 1989.
6. *Słownik encyklopedyczny leśnictwa, drzewnictwa, ochrony środowiska, łowiectwa oraz dziedzin pokrewnych*, praca pod kierunkiem E. Więcko, SGGW, Warszawa 1996. ISBN 83-00-02825-0.
7. Zaręba D., *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006. ISBN 978-83-01-14840-9.
8. Dębiec T., *Turyści ścisłego zarachowania*, „Las Polski” 2011, nr 3, s. 11–17.
9. Muszyński Z., Kozioł L., *Innowacyjność w zrównoważonym rozwoju sylwaturystyki*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie: Prace z Zakresu Zarządzania” 2012, nr 2(21).

Tourist attractiveness of natural goods in Polish forests

S u m m a r y: The environment of forest areas is characterized by its unique and one-of-a-kind tourism qualities, which enable the development of forest tourism. This article presents the concept of forest tourism with the definition of its essence and functions, specifying the components of the forest tourism product and the areas (destinations) of forest tourism as well as tools for their promotion. The issue of forest natural values is also relatively extensively presented. Attention is drawn to intangible values of forests; characteristic marvels of forest environments, which attract in particular the population of cities and industrial areas. The necessity of partial limitation of access to forests is indicated with a description of particular categories of forests, which are established most of all according to nature protection and preservation of their natural biodiverse habitats for future generations. From the scientific point of view, the dynamic growth of tourism and recreation results in the necessity of protecting the areas of outstanding natural and sight-seeing qualities. In order to prevent excessive and damaging trampling of forests, tourist traffic should be controlled by the State Forests National Forest Holding, by adequate rates of tourism absorptive and carrying capacity, as well as common access to trails and paths, overlooks, campsites, car parks etc.

Key words: forest tourism, forest tourism functions, tourism product, making forests accessible, tourism infrastructure, tourism absorptive and carrying capacity
